

УДК 373.3.091.32:811.161.2'373
DOI 10.31494/2412-9208-2021-1-3-09-16

USING A LESSON-EXCURSION TO THE LIBRARY
FOR THE DEVELOPMENT AND ENRICHMENT
OF ORAL AND WRITTEN SPEECH OF SCHOOLCHILDREN

ВИКОРИСТАННЯ УРОКУ-ЕКСКУРСІЇ ДО БІБЛІОТЕКИ
ДЛЯ РОЗВИТКУ ТА ЗБАГАЧЕННЯ УСНОГО
І ПИСЕМНОГО МОВЛЕННЯ ШКОЛЯРІВ

Natalia ALEKSEIENKO,
PhD in Philology, Associated
Professor

Наталія АЛЕКСЕЄНКО,
кандидат філологічних наук,
доцент

svetlana.soshenko1973@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5634-2945>

Svitlana SOSHENKO,
PhD in Pedagogy, Associated
Professor

Світлана СОШЕНКО,
кандидат педагогічних наук,
доцент

svetlana.soshenko1973@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0002-5634-2945>

Kremenchuk Mykhailo
Ostrohradskyi National University

Кременчуцький національний
університет імені Михайла
Остроградського

✉ 20, Pershotravneva Street,
Kremenchuk, 9600

✉ Першотравнева, 20,
Кременчук, 9600

Original manuscript received: November 09, 2021
Revised manuscript accepted: December 06, 2021

ABSTRACT

The paper considers the didactic potential of the lesson-excursion for the development and enrichment of oral and written speech of pupils, motivating their cognitive activity. Particular attention is paid to the formation of speech competencies and a positive attitude to learning. The relevance of the study is due to the need to understand the possibilities of lessons-excursions in terms of speech development of modern schoolchildren. The research methodology contains general theoretical and special methods. The purpose of the study is to describe and characterize non-standard lessons-excursions to the library for secondary pupils. It is determined that the lesson-excursion in secondary school is used mainly for the purpose of learning about the world in the lessons of science, geography, history. Instead, the use of such lessons to develop speech is quite limited. The potential of using the excursion in terms of speech development remains undiscovered, i.e. requires a systematic analysis, the purpose of which is to describe and characterize non-standard lessons-excursions for secondary pupils that help develop oral and written speech. Lessons-excursions is an event that involves pupils in various activities that are closely related to the needs of life, clearly demonstrating how the theoretical knowledge gained during training, applied in practice, in a particular situation. The paper comprehends the experience of conducting lessons-excursions in the Ukrainian language for pupils of 5-6 grades. These lessons were developed and conducted within the educational practice of future teachers of Ukrainian

language and literature who are studying at the Kremenchuk Mykhailo Ostrohradskyi National University. Step-by-step algorithms of lessons-excursions in the library are given. Various practical tasks of problematic and creative character are offered, which it is expedient to use at lessons-excursions for development of oral and written speech. The proposed practical tasks and exercises systematize knowledge, improve language skills, develop creative abilities and improve children's oral and written speech.

Key words: *excursion lesson, non-standard lesson, basic school, speech competence, oral and written speech.*

Вступ. Інноваційні методи і форми в сучасній освіті дозволяють розширювати освітній простір нової української школи, не обмежуючи його будівлею школи (Концепція нової української школи, 2017: 29). Нові форми організації освітнього процесу спрямовані на максимальну активізацію навчально-пізнавальної діяльності учнів та формування мовленнєвої компетентності. Урок-екскурсія є подією, яка залучає учнів до різних видів діяльності, що тісно пов'язані з реальним життям, потребами, наглядно демонструючи, як теоретичні знання, отримані під час навчання, застосовувати на практиці, в конкретній ситуації.

Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю осмислення можливостей уроку-екскурсії в аспекті розвитку усного і писемного мовлення сучасних школярів.

Теоретико-методологічним підґрунтям дослідження стали роботи українських науковців, присвячені концептуальним засадам методики викладання мови в школі (Горошкіна, Попова, 2010; Дороз, 2019; Костів, Сколоздра-Шепітко, 2018, Пентиліук М. І., 2011). Увагу дослідників привертають питання підвищення ефективності навчання рідної мови (Мельничайко, 2012), розвитку усного і писемного мовлення молодших школярів (Мартіна, 2015; Хорошковська, 2019; Шелехова, 2013); методики розвитку зв'язного мовлення (Кардаш, 2017; Кривуліна, 2017; Михасюк, 2020). Для дослідження особливе значення мають наукові розвідки, які висвітлюють специфіку нестандартних уроків, зокрема уроків-екскурсій. Так, екскурсію як метод пізнання аналізує Вишневський (Вишневський, 2019); екскурсія розглядається як ефективна форма заняття (Горда, Руснак, 2020); Дзекунов досліджує можливості навчальної екскурсії в системі шкільної та позашкільної освіти (Дзекунов, 2014); висвітлюються особливості квест-екскурсії як форми активного пізнання світу (Васильєва, 2020; Ковальчук, 2017); Т. Мієр вивчає дидактичні основи організації навчально-екскурсійної діяльності (Мієр, 2018).

Огляд наукової літератури з теми дослідження засвідчує, що екскурсії в основній школі розглядаються переважно як можливість пізнання світу на уроках з природознавства, географії, історії. Потенціал використання екскурсії в аспекті розвитку мовлення залишається нерозкритим, тобто потребує системного дослідження, метою якого є опис і характеристика нестандартних уроків-екскурсій для учнів основної школи, які допомагають розвитку усного і писемного мовлення. Мета дослідження реалізується у таких завданнях:

- запропонувати нестандартні уроки-екскурсії, спрямовані на формування мовленнєвих навичок;
- визначити основні навчальні завдання, які доцільно використовувати на уроках-екскурсіях для розвитку мовлення.

Методи та методики дослідження. Досягнення мети дослідження та вирішення комплексу поставлених завдань зумовили необхідність використання теоретичних методів – аналізу і синтезу, індукції і дедукції, порівняння, аналогії, зіставлення, узагальнення – для з'ясування стану вивченості проблеми, систематизації наукових положень; спеціальних – системного аналізу для всебічного дослідження уроку-екскурсії. Такий підхід забезпечує проведення багатоаспектного аналізу обраної теми.

Результати та дискусії. Екскурсія – повноцінна, приваблива з дидактичної точки зору форма організації навчання, яка повинна зайняти неабияке місце серед повсякденно вживаних дидактичних прийомів (Дзекунов, 2014: 116). Урок-екскурсія збагачує практичними знаннями, пов'язуючи теорію з практикою та розвиваючи творчі здібності учнів. Навчання поза межами класної кімнати виховує самостійність, сприяє організованості та допомагає формуванню в дітей позитивного ставлення до навчання, адже ключовою ідеєю є застосування вивченого матеріалу в реальних життєвих ситуаціях (Гшенична, 2019:76). Майбутніми вчителями, які здобувають освіту в Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського, у межах навчальної практики проводяться уроки-екскурсії в бібліотеці для учнів 5-6 класів. Метою таких уроків-екскурсій є формування мовленнєвої компетентності, вміння орієнтуватися в завданнях і умовах спілкування, доречно застосовувати усне і писемне мовлення в конкретних ситуаціях. Майбутні вчителі української мови і літератури разом з керівниками практики розробили кілька уроків-екскурсій до бібліотеки, спрямованих на розвиток мовлення школярів, та вправи і практичні завдання, що передбачають використання алфавіту, словників.

На першому уроці учні отримують завдання перевірити, чи правильно розставлені книги на полиці відповідно до алфавіту, по черзі коментуючи, чому треба переставити книгу. Потім кожен, отримавши прізвище автора та назву книги, повинен відшукати її, віддати бібліотекарю, взяти іншу і поставити її на потрібну полицю.

Наступне завдання – відшукати книгу на полиці, де книги розставлені не за алфавітом. Під час обговорення діти повинні зробити висновок, як зручніше розставляти книги, за алфавітом чи ні. Свої враження і роздуми викласти у творі «Як я шукав книгу».

На наступному уроці учням пропонується зробити аналіз різних систем, які в бібліотеці сформовано за алфавітом (каталог, читацькі абонементи, списки відвідувачів). Учні знаходять потрібне прізвище в каталозі, пояснюють, чому прізвища у зошиті відвідувачів записані з порушенням алфавіту. Під час обговорення школярі розповідають, про які системи збереження інформації в бібліотеці вони дізнались та про важливість алфавіту в організації бібліотечного простору, з'ясовують, чи потрібно абсолютно все розставляти за алфавітом і у яких випадках без

алфавіту неможливо обійтись. Пропонується скласти перелік, де, крім бібліотеки, використовується алфавіт у навколишньому світі. Наприкінці уроку учні складають синквейн, тобто неримований вірш, п'ять рядків якого організовуються за наступними вимогами: іменник (називає тему); два прикметники (характеризують, розкривають тему); три дієслова (описують дію в межах теми); речення-висновок; ставлення до теми (може бути одне слово чи словосполучення). Приклад, складений учнями: *Алфавіт. Незмінний, постійний. Організовує, систематизує, впорядковує. Допомагає швидко знайти. Важливо знати.*

На третьому уроці діти повинні самостійно знайти тлумачний словник і виконати завдання: 1. Виписати три незнайомих слова та їх тлумачення, скласти з ними речення. Потім кожен називає слово, інші висловлюють припущення щодо його лексичного значення, з'ясовується значення за словником. 2. Виписати однозначне та багатозначне слово з можливими значеннями. Кожен називає пару слів, учні висувують припущення, яке з них багатозначне, з'ясовуються фіксовані в словнику значення, наводяться приклади. 3. Скласти речення, в якому багатозначне слово вживається в прямому значенні. 4. Скласти речення, у якому слово вживається в переносному значенні. Види роботи, рекомендовані навчальною програмою під час вивчення теми «Лексикологія», завдання і вправи, що передбачають використання словників, наведені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Види роботи, які можуть бути використані на уроках-екскурсіях

Рекомендовані навчальною програмою	Завдання і вправи, що передбачають використання словників
<ol style="list-style-type: none"> 1. Складання й розігрування діалогу етикетного характеру з використанням синонімічних етикетних формул вітання, прохання, вдячності у бібліотеці, з урахуванням віку та статусу співрозмовника. 2. Складання й розігрування діалогурозпитування про правила користування шкільною бібліотекою з використанням запропонованих (або самостійно дібраних) синонімів, антонімів. 3. Колективне укладання словничка популярних у шкільному житті неологізмів. 4. Добирання українських відповідників до вжитих у реченнях (текстах) іншомовних слів. 5. Докладний усний переказ тексту із завданням: заміною іншомовних слів українськими відповідниками. 6. Редагування речень і текстів, у яких допущено лексичні помилки. 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Із тлумачного словника виписати три слова, значення яких було невідомим, скласти з ними речення. 2. Із тлумачного словника виписати два односторонніх слова та два багатозначних. Скласти речення, у якому багатозначне слово використовується в прямому значенні, переносному значенні. 3. Користуючись відповідним словником, знайти синоніми до запропонованих слів. 4. У тексті замінити виділені слова на синоніми, знайшовши у словнику найбільш доцільні. 5. З'ясувати значення запропонованих іншомовних слів за словником. 6. Виписати із словника іншомовних слів шість слів, значення яких було невідомим. 7. З'ясувати значення запропонованих паронімів, скласти з ними речення.

Проведені уроки-екскурсії після слід обов'язково обговорювати, адже евристичні бесіди наштовхують на самостійні висновки, опитування уточнює, розширює та закріплює набуті знання. Для узагальнення можуть бути використані такі творчі завдання: написати твір-роздум, написати звіт про екскурсію, зробити фотозвіт, презентацію.

Висновки. Урок-екскурсія вимагає особливої уваги до вибору теми і практичних завдань. Важливо, щоб кожен учасник такого уроку мав змогу проявляти активність і самостійно виконувати завдання. Уроки-екскурсії учнів основної школи до бібліотеки спрямовані на формування в школярів мовленнєвої компетентності. Запропоновані практичні завдання та вправи систематизують знання, вдосконалюють мовні навички, розвивають творчі здібності та вдосконалюють усне і писемне мовлення дітей. Проблемно-творчий характер такого комплексу уроків-екскурсій встановлює зв'язок між теоретичними знаннями і реальним життям, закріплює навички використання отриманих знань на практиці.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у більш детальному розгляді використання синквейну на уроках української мови в основній школі, а також у проведенні на базі ЗЗСО м. Кременчука педагогічного експерименту з дослідження розвитку мовленнєвих компетентностей учнів шляхом проведення нестандартних уроків.

Література

Васильєва М. А. Квест-екскурсія як інтерактивна форма навчання школярів (на прикладі археологічного музею ІА НАН УКРАЇНИ). *Молодий вчений*. 2020. № 11. С. 365-370.

Вишневський В. І. Екскурсія як метод пізнання. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2019. Вип. 2. С. 59-63.

Горда О., Руснак О. Навчальна екскурсія як ефективна форма заняття під час літніх шкіл із вивчення мови. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2020. Вип. 31 (3). С. 110-114. URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/apqnd_2020_31\(3\)_19](http://nbuv.gov.ua/UJRN/apqnd_2020_31(3)_19)

Горошкіна М. О., Попова Л. О. Сучасний урок української мови: від планування до проведення. Харків : Вид. група «Основа», 2010. 111 с.

Дзекунов А. М. Навчальна екскурсія в системі шкільної та позашкільної освіти. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2014. № 8. С. 114–125. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2014_8_16

Дороз В. Методика навчання української мови в загальноосвітніх закладах. Київ : Центр навчальної літератури, 2019. 386 с.

Кардаш Л. В. Лінгвістичні, психолого-педагогічні та лінгводидактичні засади розвитку зв'язного мовлення школярів на уроках української мови. *Молодий вчений*. 2017. № 5 (45). С. 360–364.

Ковальчук Т. І. Квест-екскурсія як форма активного пізнання світу учнями і студентами. *Український педагогічний журнал*. 2017. № 4. С. 159-161. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ukrpj_2017_4_23

Концепція нової української школи. URL: <https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>

Костів О., Сколоздра-Шепітко О. Методика викладання української мови : навчально-методичний посібник. Львів, 2018. 202 с.

Кривуліна Т. І. Розвиток зв'язного мовлення учнів початкових класів. *Таврійський вісник освіти*. 2017. № 2. С. 164-170.

Мартіна О. В. Розвиток усного і писемного мовлення молодших школярів на уроках рідної мови. *Педагогічна освіта: теорія і практика*. 2015. Вип. 18. С. 154-159. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/znppo_2015_18_29

Мельничайко В. Я. Шляхи підвищення ефективності навчання рідної мови. *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка*. 2012. № 1. С. 3–10. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/NZTNPU_ped_2012_1_3

Михасюк Т. Розвиток образного мовлення молодших школярів у процесі поглиблення їхніх знань про українську народну символіку. *Нова педагогічна думка*. 2020. № 1. С. 110-114. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Npd_2020_1_27.

Мієр Т. І. Дидактичні основи організації навчально-екскурсійної діяльності як засобу вибудовування суб'єкт-суб'єктної взаємодії тих, хто навчає, з тими, хто навчається. *Научен вектор на Балканите*. 2018. № 1. С. 67-70.

Пентиліук М. І. Практикум з методики навчання української мови в загально-освітніх закладах: модульний курс : посібник для студентів пед. університетів та інститутів / кол. авторів за ред. М. І. Пентиліук. Київ : Ленвіт, 2011. 366 с.

Пшенична Л. Новий учитель нової української школи. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2019. № 1 (85). С. 61–83.

Хорошковська Т. П. Формування умінь усного мовлення в молодших школярів – представників національних меншин на уроках української мови. *Проблеми сучасного підручника*. 2019. Вип. 23. С. 286–291. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/psp_2019_23_26

Шелехова Г. Формування мовної особистості як умова мовленнєвого розвитку учнів основної школи на уроках української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2013. С. 543–552. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rsev_2013_2013_72

References

Vasylieva, M. (2020). *Kvest-ekskursiia yak interaktyvna forma navchannia shkoliariv (na prykladi arkhеolohichnoho muzeiu IA NAN UKRAINY)* [Quest-excursion as an interactive form of education of students (the case of archaeological museum of the IA of NAS of UKRAINE)], *Young Scientist*, № 11 (87), 365-370 [In Ukrainian].

Vyshnevskiy, V. (2019). *Ekskursiia yak metod piznannia* [Excursion as a method of knowledge], *Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv*, 2, 59-63 [In Ukrainian].

Horoda, O., Rusnak, O. (2020). *Navchalna ekskursiia yak efektyvna forma zaniattia pid chas litnikh shkil iz vyvchennia movy* [Educational tour as an effective form of classes during summer language schools], *Humanities science current issues*, 31(3), 110-114 [In Ukrainian].

Goroshkina, M. O., Popova, L. O. (2010) *Suchasnyi urok ukrainskoi movy: vid planuvannia do provedennia* [Modern Ukrainian language lesson: from planning to conducting]. *Kharkiv : Publishing group Osнова* [In Ukrainian].

Dzekunov, A. (2014). *Navchalna ekskursiia v systemi shkilnoi ta pozashkilnoi osvity* [The educational excursion in the system of school and out-of-school education], *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 8, 114–125 [In Ukrainian].

Doroze, V. (2019). *Metodyka navchannia ukraïnskoi movy v zahalnoosvitnikh zakladakh* [Methodology of teaching the Ukrainian language in comprehensive institutions]. Kyiv: Center for Educational Literature [In Ukrainian].

Kardash, L. V. (2017). *Linhvistychni, psykholoho-pedahohichni ta lindhvodydaktychni zasady rozvytku zviaznoho movlennia shkoliariv na urokakh ukraïnskoi movy* [Linguistic, psychological, educational and linguodidactic principles of pupils' connected speech at the ukrainian lessons], *Young Scientist*, 5 (45), 360–364 [In Ukrainian].

Kovalchuk, T. I. (2017). *Kvest-ekskursiia yak forma aktyvnoho piznannia svitu uchniamy i studentamy* [Quest tour as a form of active knowledge of the world by students and students], *Ukrainian educational journal*, 4, 159-161 [In Ukrainian].

Kontsepsiia novoi ukraïnskoi shkoly [The concept of the new Ukrainian school]. (<https://nus.org.ua/wp-content/uploads/2017/07/konczepczyia.pdf>) [In Ukrainian].

Kostiv, O., Sklozdra-Shepitko, O. (2018). *Metodyka vykladannia ukraïnskoi movy* [Methods of teaching Ukrainian language]. Lviv [In Ukrainian].

Kryvulina, T. I. (2017). *Rozvytok zviaznoho movlennia uchniv pochatkovykh klasiv* [Development of coherent speech of primary school students], *Taury Bulletin of Education*, 2, 164-170 [In Ukrainian].

Martin, O. (2015). *Rozvytok usnogo i pysemnogo movlennia molodshykh shkoliariv na urokakh ridnoi movy* [Junior pupils' verbal and written development at the lessons of the native language], *Pedagogical education: theory and practice*, 18, 154-159 [In Ukrainian].

Melnychayko, V. YA. (2012). *Shliakhy pidvyschennia efektyvnosti navchannia ridnoi movy* [Ways of enhancement of native language teaching effectiveness], *The scientific issues of ternopil Volodymyr Hnatiuk national pedagogical university. Series : Pedagogy*, 1, 3-10 [In Ukrainian].

Mykhasyuk, T. (2020). *Rozvytok obraznogo movlennia molodshykh shkoliariv u protsesi pohlyblennia yikhnikh znan pro ukraïnsku narodnu symvoliiku* [Development of figurative speech of younger pupils in the process of deepening their knowledge about Ukrainian folk symbols], *New pedagogical thought*, 1, 110-114 [In Ukrainian].

Miier, T. I. (2018). *Dydaktychni osnovy orhanizatsii navchalno-ekskursiinoi diialnosti yak zasobu vybudovuvannia subiekt-subiektnoi vzaiemodii tykh, khto navchaie, z tymy, khto navchaietsia* [Didactic basis of organization a training excursion activity as processing of equipment for intersubjective interaction between coaches and thosepeople, who are training], *Scientific vector of the Balkans*, 1, 67-70 [In Ukrainian].

Pentilyuk, M. I. (2011). *Praktykum z metodyky navchannia ukraïnskoi movy v zahalno-osvitnikh zakladakh* [Workshop on methods of teaching the Ukrainian language in secondary schools]. Kyiv : Lenvit [In Ukrainian].

Pshenychna, L. (2019). *Novyi uchytel novoi ukraïnskoi shkoly* [New Teacher of New Ukrainian School], *Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies*, 1(85), 61–83 [In Ukrainian].

Khoroshkovska, T. (2019) *Formuvannia umin usnogo movlennia v molodshykh shkoliariv – predstavnykiv natsionalnykh menshyn na urokakh ukraïnskoi movy* [Formation of oral language skills of primary pupils – representatives of national minorities at ukrainian language lessons], *Problems of a Modern Textbook*, 23, 286–291 [In Ukrainian].

Shelekhova, G. (2013). *Formuvannia movnoi osobystosti yak umova movlennievoho rozvytku uchniv osnovnoi shkoly na urokakh ukraïnskoi movy* [Formation of language personality as a condition of speech development of primary school students in Ukrainian language lessons], *Native word in ethnocultural dimension*, 2013, 543–552 [In Ukrainian].

АНОТАЦІЯ

У статті розглядається дидактичний потенціал уроку-екскурсії для розвитку та збагачення усного і писемного мовлення школярів, мотивування їх пізнавальної активності. Особлива увага приділяється формуванню мовленнєвих компетентностей та позитивного ставлення до навчання. Актуальність дослідження зумовлюється необхідністю осмислення можливостей уроків-екскурсій в аспекті розвитку мовлення сучасних школярів. Методологія дослідження містить загальнотеоретичні та спеціальні методи. Метою дослідження є опис і характеристика нестандартних уроків-екскурсій до бібліотеки для учнів основної школи. Визначено, що урок-екскурсія в основній школі застосовується здебільшого з метою пізнання світу на уроках природознавства, географії, історії. Натомість використання таких уроків з метою розвитку мовлення є досить обмеженим. Потенціал використання екскурсії в аспекті розвитку мовлення залишається нерозкритим, тобто потребує системного аналізу, метою якого є опис і характеристика нестандартних уроків-екскурсій для учнів основної школи, що допомагають розвитку усного і писемного мовлення. Урок-екскурсія є подією, яка залучає учнів до різних видів діяльності, що тісно пов'язані з реальним життям, потребами, наглядно демонструючи, як теоретичні знання, отримані під час навчання, застосовувати на практиці, в конкретній ситуації. У статті осмислено досвід проведення уроків-екскурсій з української мови для учнів 5–6 класів. Ці уроки було розроблено та проведено у межах навчальної практики майбутніх учителів української мови і літератури, які здобувають освіту в Кременчуцькому національному університеті імені Михайла Остроградського. Наведено покрокові алгоритми уроків-екскурсій у бібліотеці. Запропоновано різноманітні практичні завдання проблемного і творчого характеру, які доцільно використовувати на уроках-екскурсіях для розвитку усного і писемного мовлення для систематизації знань, удосконалення мовних навичок, розвитку творчих здібностей та вдосконалення усного і писемного мовлення дітей.

Ключові слова: урок-екскурсія, нестандартний урок, основна школа, мовленнєва компетентність, усне і писемне мовлення.